

ραπάνω κωδικό δακτυλογραφημένα και σελιδοποιημένα στα βουλγαρικά κρατικά αρχεία. Είχα τη δυνατότητα πρόσβασης.

66. CDIA, CP 2962, Spomeni na Dimčev, σ.16.

67. UNSA, T 311-182, Anlagenband H Gr E, 1-3 Ia, Korpsgruppe Saloniki, Ia Nr. 3333/44, an Obkdo H.Gr.E Ia, Θεσσαλονίκη 26.4.1944.

68. Βλ. Αθ. Χρυσόχοου, *Η Κατοχή εν Μακεδονία. Η δράσις της βουλγαρικής προπαγάνδας. Τεύχος Β', 1943-45*, Θεσσαλονίκη 1950, σ. 368. Στη Φλώρινα μέχρι τον Μάιο είχαν εξοπλιστεί βουλγαρίζοντες στα χωριά Ξινό Νερό, Βαρκικό, Αετός, Περικοπή, Πεδινό, Σκλήθρο και Ασπρόγεια.

69. CDIA, DP 2962, Spomeni na Dimčev, σ.17.

70. *Ο.π.*, σ.18

71. *Ο.π.*, σ.22.

72. Βλ. Georgi Daskalov, *ό.π.*, σ. 543

73. Βλ. Vangel Ajanonski-Oče, Egejski Buri. *Revolucionno dviženie vo Vodensko i NOF vo Egejska Makedonija*, Σκόπια 1975, σ. 126-127. Πρόκειται για ι-διόχειρο σημείωμα του Dimčev της 8ης Οκτωβρίου 1944, μετά τη σύλληψή του από τους Γιουγκοσλάβους παρτιζάνους.

74. βλ. Tasko Mamurovski, *Bulgarskata propaganda vo jugozapadna i centralna Egejska Makedonija (1941-1944)*, Σκόπια 1989, σ. 124-127. Μεταξύ των θυμάτων στην Έδεσσα συγκαταλέγονται οι Γεώργιος Σινακίδης, Ιπποκράτης Ασπαλίδης, Λάζαρος Βαφειάδης, Γεώργιος Ακριτίδης, ο αξιωματικός Κατσακιώρης και άλλοι.

75. Βλ. Αθ. Χρυσόχοου, *ό.π.*, σ. 373.

76. CDIA, CP 2962, Spomeni na Georgi Dimčev, σ. 23.

77. *Ο.π.*

78. *Ο.π.*, σ.24

79. PA AA, BdSt, Akten betreffend Bulgarien vom 1.

Marz bis 31. August 1944, Bd. 7, Beckerle an das Auswartige Amt, Telegramm, Σόφια 27.8.1944: *In Kreisen der Regierung und des Militärs besteht die Neigung, einer Abtretung Mazedoniens dadurch zu entgegen, dass Bulgarien in stillen Übereinkommen mit Mazedonien Bildung autonomen Mazedonien-States duldet. Hierfür spricht eine Rundfrage die Stanischeff dieser Tage in Mazedonien durchführen liess und die ergab, dass überwiegend Mehrheit mazedonischer Nationalisten unter bestimmten Bedingungen autonomes Mazedonien vorziehen. Aus dem Kriegsministerium wird hierzu bekannt, dass der Militäratt die Armeegenerale angewiesen hat, insgeheim dafür zu sorgen, dass einer grossen Zahl mazedonischer Offiziere, Gelegenheit gegeben wird, in ihre Heimat zu gehen, um sie verteidigen...*

80. Βλ. CDIA, CP 2962, Spomeni na Dimčev, σ. 31.

81. *Ο.π.*, σ.33

82. *Ο.π.*, σ.34

83. *Ο.π.*, σ.35

84. Βλ. Dobrin Micev, «Balgarski dobrovolceski družini v Kastursko, Lerinsko i Vodensko prez 1944 godina», *Voennostoriceski Sbornik* 3 (1996), σ. 5, υπ. 92

85. Βλ. Bundesarchiv-Militärarchiv, RH 19X1, 3b, έκθεση του Αρχηγού της Στρατονομίας της Ομάδας Στρατού F Loos, που ανέλαβε τη σχετική πρωτοβουλία, Leitender Feldpolizeidirektor b. Oberkommando Heeresgruppe F, B. Nr. 296/44 g., betr. Verwaltungsausschuss Mazedonien, 7.9.1944. Περισσότερα για τις στρατιωτικές πτυχές της γερμανικής αυτής πρωτοβουλίας βλ. Marian Dimitrijevi, *Makedonija vo Antifasišticka Vojna (1944-1945)*, Σκόπια 1995, σ. 87-95.

86. Βλ. Κωστή Μπράμου, *Σλαβοκομμουνιστικές οργανώσεις εν Μακεδονία. Προπαγάνδα και επαναστατική δράσις*, Θεσσαλονίκη 1953, σ. 114.

Ευαγγελία Καμπούρη

Τα νεώτερα μνημεία της περιοχής της Έδεσσας

Αντικείμενο έρευνας και προστασίας της 4ης Εφορείας Νεωτέρων Μνημείων

Στο πέρασμα των αιώνων πόλεις του μακεδονικού χώρου αναπτύχθηκαν και μετάλλαξαν, διατηρώντας τις ίδιες αρχικές τους θέσεις. Ιστορικά γεγονότα με καθοριστική σημασία, όπως και φυσικές καταστροφές, συνετέλεσαν στη διαρκή αυτή αλλαγή της μορφής τους.

Το Υπουργείο Πολιτισμού, αρμόδιος φορέας της Πολιτείας για την προστασία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς όλων των εποχών, διαρθρώνεται σε περιφερειακές Υπηρεσίες που έχουν ως αντικείμενο τη μελέτη και την προστασία της. Η 4η Εφορεία Νεωτέρων Μνημείων έχει στην ευθύνη της την προστασία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς του πρόσφατου παρελθόντος, των έργων δηλαδή που χρονολογούνται μετά το 1830¹. Η περιοχή ευθύνης της είναι ιδιαίτερα εκτεταμένη, καθώς καλύπτει όλη τη γεωγραφική περιφέρεια της Μακεδονίας και της Θράκης, έχοντας ως έδρα τη Θεσσαλονίκη. Στο παραπάνω ελλειπές για τα “νεώτερα μνημεία” διοικητικό πλαίσιο, το έργο της Εφορείας στο νομό Πέλλης αναπτύχθηκε κυρίως στην πόλη της Έδεσσας και λιγότερο στην περιφέρειά της.

Η Έδεσσα, από τις αρχαιότερες πόλεις της Μακεδονίας, μνημονεύεται από Βυζαντινούς συγγραφείς με την ονομασία Βοδενά (πόλις υδατόρροτος) και περιγράφεται *ώς φρούριον, επί πέτρας αποτόμου κείμενον, δι' ἧς καταρρεῖ τὸ τῆς λίμνης τοῦ Ὀστρόβου ὕδωρ, ὑπὸ γῆς κάτωθεν ῥέον ἀφανῶς, κακῆσαι πάλιν ὑποδύμενον*. Με γλαφυρές περιγραφές αναφέρεται επίσης κατά την περίοδο που εξετάζουμε (19ος αι. - αρχές 20ου) από επισκέπτες και περιηγητές που εκθειάζουν το κάλλος της φυσικής της θέσης. Τα χαρακτηριστικά αυτά και η εκμετάλλευση του νερού ως κινητήριας

δύναμης, διαμόρφωσαν την οικονομία, την αρχιτεκτονική και γενικότερα τη ζωή της πόλης κατά την προαναφερόμενη περίοδο. Έτσι, η Έδεσσα συνέδεσε την ακμή και την οικονομική της άνθηση με τα εργοστάσιά της, τα οποία αποτέλεσαν τις πρώτες μεγάλες βιομηχανικές μονάδες στον μακεδονικό χώρο. Ειδικότερα τα νηματουργεία² της συνέβαλαν στην εξασφάλιση σταθερής κατανάλωσης του βαμβακιού, που ήταν το κυριότερο εξαγωγικό προϊόν της Μακεδονίας κατά την περίοδο της διεθνούς οικονομικής κρίσης, μετά τον Αμερικανικό Εμφύλιο Πόλεμο (1861 - 1866).

Την ίδια εποχή ο σιδηρόδρομος συνέβαλε δυναμικά στην τάση εκσυγχρονισμού των μεγάλων αστικών κέντρων της Μακεδονίας, καθώς συνδέθηκε πλέον το οθωμανικό με το ευρωπαϊκό δίκτυο. Με σταθμούς που δημιουργήθηκαν στη Σκύδρα, στην Έδεσσα και σε άλλες πόλεις, συνδέθηκε η Θεσσαλονίκη με το Μοναστήρι (1891 - '94) και με την Κωνσταντινούπολη (1893 - '96) και διευκολύνθηκε η εμπορική κίνηση.

Η Έδεσσα αποτύπωσε την μακρόχρονη ιστορία της σε οικοδομικά λείψανα, αρχαιολογικά ευρήματα, κτίρια και οικιστικά σύνολα, που χρονολογούνται από τους αρχαίους χρόνους μέχρι τη νεότερη περίοδο.

Η χριστιανική συνοικία “Βαρόσι”

Με την έναρξη λειτουργίας της 4ης Εφορείας Νεωτέρων Μνημείων, μόλις το 1980, η πρώτη προσπάθεια όσον αφορά την Έδεσσα επικεντρώθηκε στη μελέτη και προστασία της περιοχής “Βαρόσι”, ενός μικρού οικιστικού πυρήνα της που διατηρούσε ικανά στοιχεία της παλιάς πολεοδομικής του οργάνωσης και αρχιτεκτονικής.

Spyridon Sfetas

The founding and the activity of the Ohrana (1943-'44) in Western and Central Macedonia in the framework of the policy of VMRO and the Fascist - Nazi Occupation Troops

The term Ohrana is the general, conventional name applied to the Slavophone civil guard, especially the military volunteer corps, made up of local Slavonic-speakers and VMRO members, that were set up by the Germans with the acquiescence of the Bulgarian government in June 1944. The relevant negotiations had begun in October 1943, when Ivan Mihajlov went from Zagreb to Berlin for talks with the supreme command of the SS. VMRO's aim was to promote the policy of an independent Macedonia, while the Germans' was mainly to carry out mopping-up operations against ELAS. The Ohrana in the Edessa area was under German command (Hayde) and its leader, Georgi Dimčev, was a mere tool. At the end of August 1944, in view of the imminent German defeat and the advance of the Soviet army into the Balkans, Dimčev re-established relations with the Aridaia-Edessa Slavophone battalion under Urdov. The Germans disbanded the Ohrana in September 1944.

Ανάλογα με όλες σχεδόν τις παρόμοιες περιπτώσεις ο χαρακτήρας του χώρου, όπως αυτός διασώθηκε στις μέρες μας, απέχει σημαντικά από τις εικόνες και την ατμόσφαιρα που μας μεταφέρουν περιηγητές που τον επισκέφθηκαν σε προηγούμενες ιστορικές φάσεις. Δεν υπάρχουν τα χάνια όπου διανυκτέρευαν οι χωρικοί που έρχονταν για το μεγάλο παζάρι της Κυριακής, ούτε τα γιγάντια πλατάνια και τα καλντερίμια που διατηρούσαν καθαρή την πόλη χωρίς αγκάθια και σκόνες. Δεν υπάρχουν τα αρχοντικά που κατέστρεψε η πυρκαγιά του 1944, αλλά ούτε η παραδοσιακή κοινωνική ζωή των κατοίκων. Ωστόσο, τα στοιχεία που διέσωσε το Βαρόσι είναι ακριβώς αυτά που συνδέουν τη σημερινή πόλη με το παρελθόν της και τεκμηριώνουν την ιστορική και αρχιτεκτονική αξία της περιοχής. Το γεγονός ότι μεγάλο ποσοστό των κτισμάτων της εγκαταλείφθηκε στη φθορά του χρόνου δεν μειώνει τη σημασία τους για την τοπική ιστορία, διότι αποτελούν τις τελευταίες και μοναδικές μαρτυρίες της αρχιτεκτονικής της.

Το Βαρόσι³ (Vagos) αποτελούσε κατά την Τουρκοκρατία την πρώτη συνεκτική χριστιανική συνοικία και τη συνέχεια της βυζαντινής πόλης των Βοδενών και ταυτίζεται με τη θέση της αρχαίας και βυζαντινής ακρόπολης. Ο αρχικός αμυντικός χαρακτήρας της περιοχής έχασε τη σημασία του με την κατεδάφιση των τειχών από τους Τούρκους. Ωστόσο, με την εσωστρεφή διάρθρωση της συνοικίας και την πολεοδομική της οργάνωση ως ενιαίο σύνολο, εξασφαλίστηκε κατά τη δόμηση η αμυντική της μορφή. Οι κατοικίες κάλυψαν σταδιακά τους ελεύθερους χώρους ή τμήμα των αύλειων και οργανώθηκαν "εν σειρά", διαμορφώνοντας κλειστά οικοδομικά τετράγωνα και ένα συνεχές σύστημα δόμησης. Παράλληλα, διατήρησαν την επικοινωνία τους με τη διάνοιξη βοηθητικών θυρών στις κοινές λιθόχτιστες περιφράξεις τους.

Σύμφωνα με την παραπάνω ανάλυση η συνοικία Βαρόσι (ειν. 1), όπως ορίζεται στα βόρεια από τους καταρράκτες, στα νότια από την Ιερά Μητρόπολη της Έδεσσας και τη βόρεια παρυφή της οδού Αρχ. Παντελεήμονος, στα ανατολικά από την οφρύ του πλατώματος

της πόλης και στα δυτικά από την ανατολική παρυφή της οδού Καπετάν Γαρέφη και το στάδιο⁴, χαρακτηρίστηκε από το Υπουργείο Πολιτισμού ως «ιστορικός διατηρητέος τόπος», διότι «είναι το μοναδικό τμήμα της πόλης που διασώζει μεγάλο αριθμό από αντιπροσωπευτικά κτίσματα της λαϊκής μακεδονικής αρχιτεκτονικής μεμονωμένα ή σε θαυμάσια σύνολα και για τον λόγο αυτόν έχει ιδιαίτερη σημασία για την ιστορία της τοπικής παραδοσιακής αρχιτεκτονικής...»⁵.

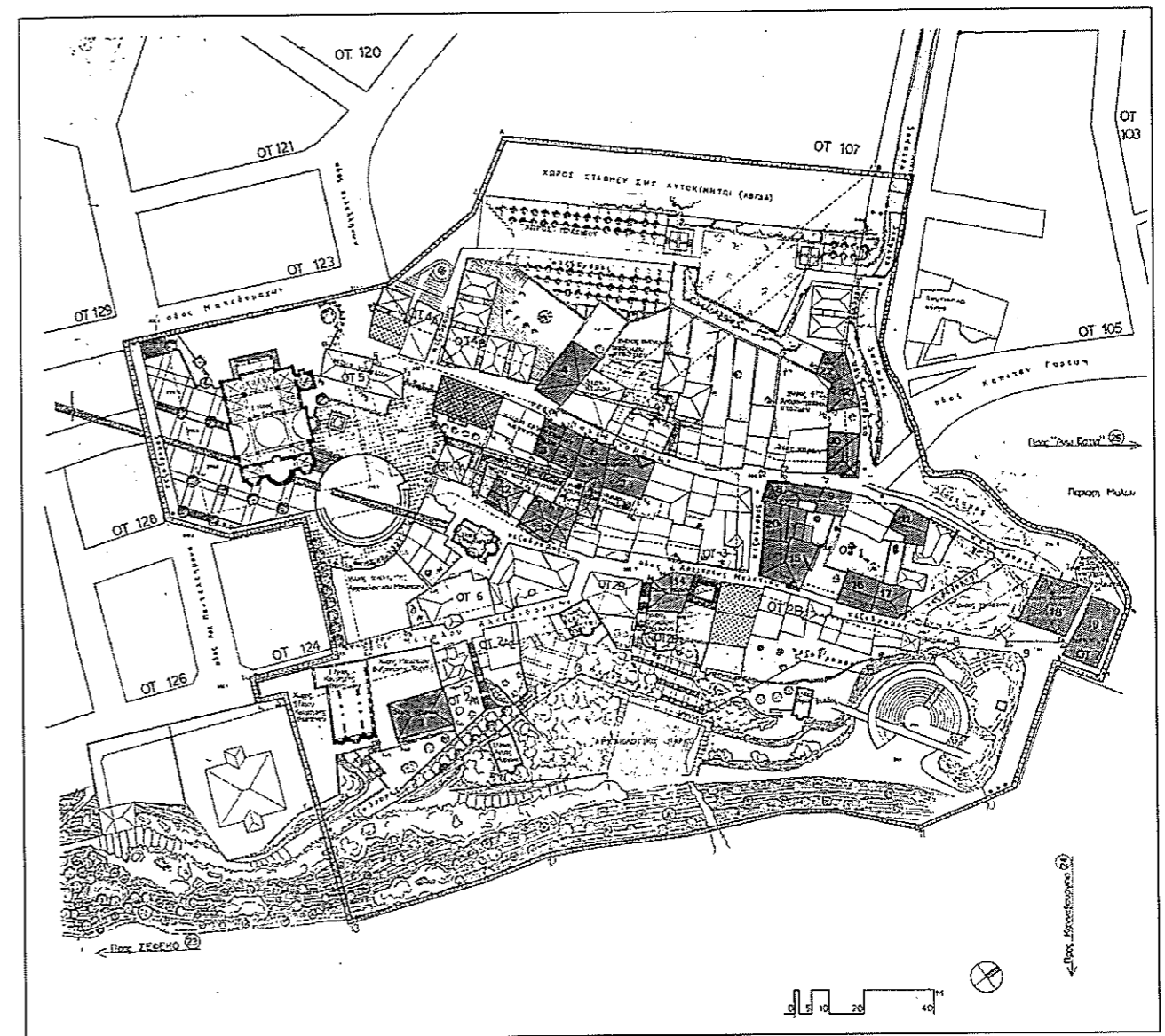
Παρά τις αντιδράσεις των κατοίκων και τις αρχικές αντιρρήσεις του Δημοτικού Συμβουλίου⁶ για την απόφαση διατήρησης, η πολεοδομική μελέτη της περιοχής που εκπονήθηκε στο πλαίσιο της Επιχείρησης Πολεοδομικής Ανασυγκρότησης (ΕΠΑ - 1984), χαρακτήρισε το Βαρόσι ως "χώρο ειδικής μελέτης ανάπλασης". Έτσι, λίγα χρόνια αργότερα, ο Δήμος Έδεσσας αναγνωρίζοντας τις ανάγκες της περιοχής στο πλαίσιο του καθεστώτος της προστασίας της, ανέθεσε στο Α.Π.Θ. και χρηματοδότησε τη μελέτη «αρχιτεκτονικής τεκμηρίωσης και ανάπλασης της συνοικίας Βαρόσι της Έδεσσας»⁷. Η νέα αυτή απόφαση του Δήμου, η οποία αποτέλεσε τη θετική θεώρηση του χαρακτηρισμού της περιοχής ως ιστορικού διατηρητέου τόπου, υπήρξε η καθοριστική αρχή μιας σειράς ιδιαίτερα σημαντικών ενεργειών και δράσεων του φορέα, που οδήγησαν σταδιακά στην αναβάθμιση της ευρύτερης αυτής ιστορικής οικιστικής ζώνης. Οι φάσεις που ακολούθησαν ήταν η βράβευση της μελέτης από την Ευρωπαϊκή Κοινότητα και η θεσμοθέτησή της με τη μορφή Προεδρικού Διατάγματος (Π.Δ.) που προσδιορίζει και εξασφαλίζει τις νέες χρήσεις, τις αρχές αποκατάστασης των διατηρητέων κτισμάτων και τους περιορισμούς και όρους δόμησης των νέων κατασκευών⁸.

Η Εφορεία προώθησε επίσης σταδιακά υποθέσεις χαρακτηρισμού ως διατηρητέων είκοσι δύο μεμονωμένων κτισμάτων της περιοχής⁹, επισημαίνοντας έτσι τη σπουδαιότητά τους και ως αυτοτελών αρχιτεκτονικών έργων. Τα κτίρια αυτά είναι στην πλειοψηφία τους ιδιωτικές κατοικίες, αρκετές υπό εγκατάλειψη, με προβλήματα λόγω έλλειψης χρή-

σης και συντήρησης. Μόνο δύο διατηρητέα κτίρια ανήκουν σε φορείς, αυτό του Ελληνικού Παρθεναγωγείου που διαχειρίζεται ο Δήμος και εκείνο της οδού Μακεδονομάχων 12 - 14, που πέρασε στη διαχείριση της Λαογραφικής Εταιρείας του Νομού Πέλλης.

Στον τομέα της αποκατάστασης των ιδιωτικών διατηρητέων κτιρίων η οικοδομική δραστηριότητα ήταν περιορισμένη. Η εφαρμογή με δημόσια δαπάνη της μελέτης ανάπλασης της περιοχής ξεκίνησε την περίοδο 1991 - 93 και περιορίστηκε σε δύο παραδείγματα - όσον αφορά το αντικείμενο της Εφορείας - στην οδό Αρχ. Μελετίου 39 και 41, όπου έγινε

η αποκατάσταση του φέροντος οργανισμού και του κελύφους των προαναφερόμενων διατηρητέων μνημείων, με προοπτική την ολοκλήρωση των εργασιών από τους ιδιοκτήτες. Για τη χρηματοδότηση του έργου υπήρχε ως βάση το χρηματικό βραβείο της ΕΟΚ που συμπληρώθηκε από το Ειδικό Αναπτυξιακό Πρόγραμμα Τοπικής Αυτοδιοίκησης (ΕΑΠΤΑ) του Δήμου και τη συμβολική οικονομική συμμετοχή του Υπουργείου Πολιτισμού (4η Ε.Ν.Μ.). Οι αρχές που εφαρμόστηκαν στα έργα των αποκαταστάσεων των διατηρητέων κτιρίων στο Βαρόσι ήταν η επανάληψη της παραδοσιακής τεχνικής και η χρήση

Ειν. 1. Τοπογραφικό διάγραμμα της διατηρητέας περιοχής Βαρόσι. Με α/α και σκίαση σημειώνονται τα διατηρητέα κτίρια. (αρχείο 4ης Ε.Ν.Μ. πολιτιστικός χάρτης υπόβαθρο: ερευνητικό πρόγραμμα 2611 Α.Π.Θ.)

όμοιων με τα υπάρχοντα υλικών. Παρά τη δυνατότητα αξιοποίησης ειδικών δανείων που θεσμοθετήθηκαν μετά το σεισμό του 1991, δεν προχώρησαν από τους ιδιώτες εργασίες στην περιοχή.

Το Υπουργείο Πολιτισμού δεν συνέχισε τη χρηματοδότηση εργασιών, δεδομένου ότι το ισχύον θεσμικό πλαίσιο δεν επιτρέπει την επιχορήγηση εργασιών αποκατάστασης κτιρίων που ανήκουν σε ιδιώτες. Το ιδιοκτησιακό καθεστώς, όπως και η ετοιμότητα ως προς την εκτέλεση ενός αναστηλωτικού έργου - δηλαδή η εξασφάλιση ολοκληρωμένων και εγκεκριμένων μελετών - αποτελούν βασικές προϋποθέσεις για τη χρηματοδότηση των έργων, οι οποίες συντελούν σε όλες τις ανάλογες περιπτώσεις στην αδυναμία εφαρμογής εθνικών ή κοινοτικών προγραμμάτων χρηματοδοτήσεων σε ιδιωτικά νεώτερα μνημεία.

Στη συνέχεια υλοποιήθηκαν από τον Δήμο Έδεσσας έργα υποδομής και ειδικού ηλεκτροφωτισμού, ενώ παράλληλα ξεκίνησαν εργασίες επιστροφής των δρόμων με καλντερίμι, με αφετηρία την οδό Αρχ. Μελετίου. Η Εφορεία συμμετείχε με τη συνεχή παρακολούθηση των εργασιών και την επίλυση ζητημάτων που προέκυπταν στην πορεία τους.

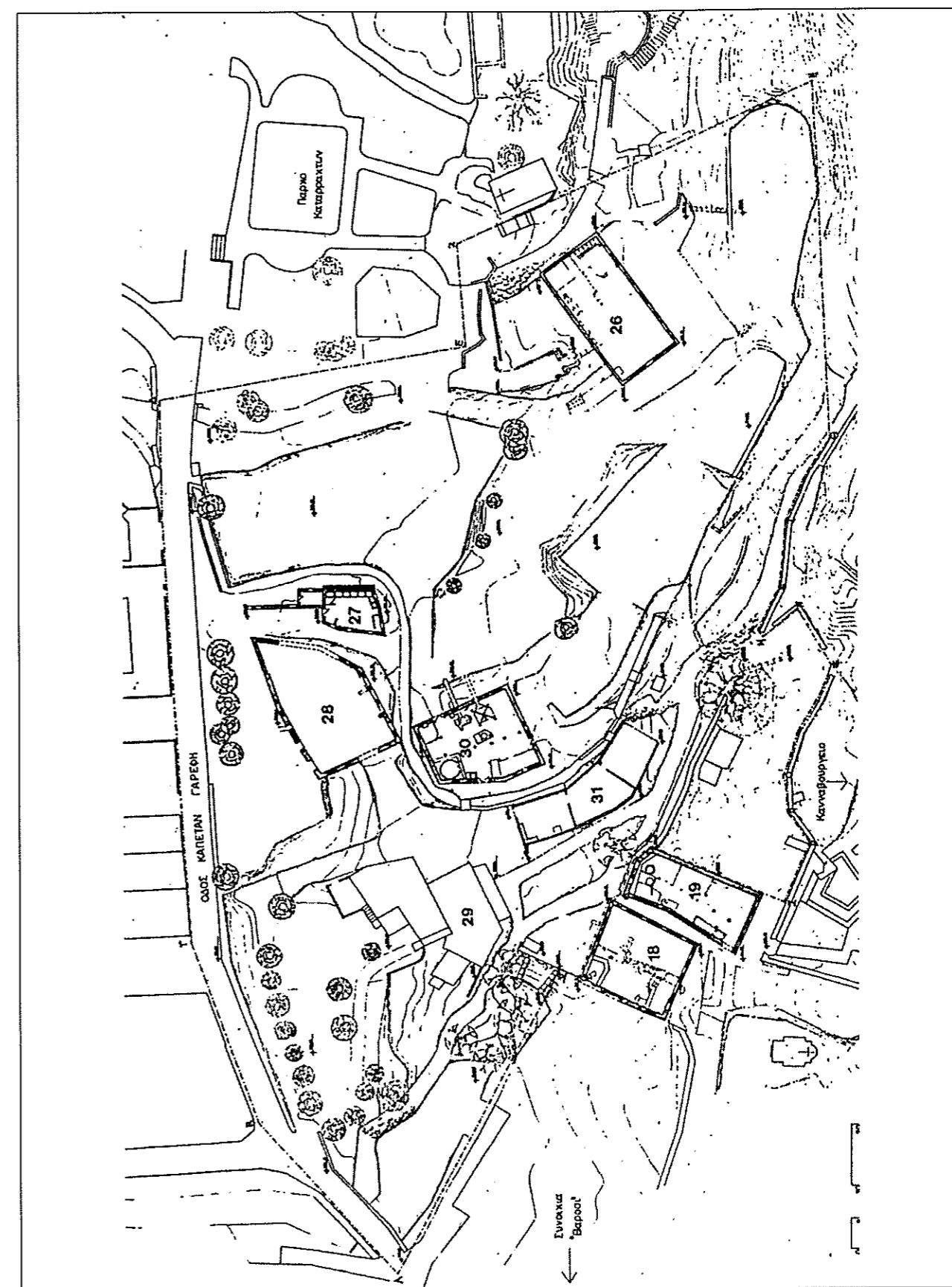
Τα υδροκίνητα ιστορικά εργαστήρια και εργοστάσια

Στα Β.Α. της συνοικίας Βαρόσι αναπτύσσεται μία έκταση με ιδιαίτερο φυσικό ενδιαφέρον στην οποία εντάσσονται υδροκίνητα εργαστήρια και εργοστάσια. Τα δύο μεγάλα νηματοουργεία της περιοχής, το κανναβουργείο της Εταιρείας Τόσκα & Σία (1909) και το κλωστούφαντουργείο "Ανω Εστία" (1926), καθώς και το εριουργείο των αδελφών Σεφερτζή - Κοκκίνου & Σία (ΣΕΦΕΚΟ 1930) στον Ν.Α. τομέα της πόλης, ήταν οι πρώτες βιομηχανικές ιστορικές μονάδες που απασχόλησαν την Εφορεία. Επιχειρήσεις που γνώρισαν μεγάλη ακμή - ιδιαίτερα στην περίοδο του Μεσοπολέμου - εξασφάλισαν σύγχρονο για την εποχή τους εξοπλισμό και εγκαταστάσεις, προσφέροντας εργασία σε χιλιάδες βιομηχανικούς εργάτες. Τα πρώτα προβλήματα της λειτουργίας τους εμφανίστηκαν από τα μέσα

της δεκαετίας του 1950, ενώ αργότερα η παραγωγή εγκαταλείφθηκε και τα εργοστάσια έκλεισαν. Με τον χαρακτηρισμό των συγκροτημάτων από το Υπουργείο Πολιτισμού ως "ιστορικών διατηρητέων μνημείων"¹⁰ εξασφαλίστηκε κατ' αρχήν η διάσωσή τους από την κατεδάφιση, καθώς και ο έλεγχος των παρεμβάσεων στις περιπτώσεις επανάχρησής τους και διαχείρισης του μηχανολογικού εξοπλισμού τους, χωρίς όμως να υπάρχει δυνατότητα για την καταγραφή του.

Μετά από μια σειρά ενεργειών ο Δήμος Έδεσσας εξασφάλισε την κυριότητα των δύο βιομηχανικών μονάδων, δηλαδή του Κανναβουργείου και της "Ανω Εστίας". Η εξέλιξη της πορείας των μελετών¹¹ και των έργων που υλοποιήθηκαν στα μνημεία είχε τη συμμετοχή της Εφορείας, η οποία προχώρησε σε παρεμβάσεις ιδιαίτερα στο συγκρότημα του Κανναβουργείου¹², από την περίοδο του χαρακτηρισμού του και του προσδιορισμού των νέων χρήσεων, μέχρι την παρακολούθηση της υλοποίησης των μελετών. Στη σημαντική αυτή προσπάθεια αρνητικό σημείο υπήρξε η εκδήλωση πυρκαγιάς στην "Ανω Εστία" κατά το 1989, η οποία κατέστρεψε σημαντικό τμήμα της κατασκευής.

Στη γειτονική προς το "Βαρόσι" ζώνη των καταρακτών παρεμβάλλεται η περιοχή των μύλων, στην οποία σημαντικός αριθμός προβιομηχανικών μονάδων δημιούργησε τις προϋποθέσεις για τη θεσμοθέτηση της προστασίας της, με τον χαρακτηρισμό της από το Υπουργείο Πολιτισμού ως "ιστορικού τόπου"¹³ (εικ. 2). Οι δραστηριότητες που αναπτύχθηκαν εδώ κατά τους τελευταίους αιώνες σεβάστηκαν απόλυτα τη φυσική ομορφιά του χώρου και τη μορφολογία του εδάφους. Υδροκίνητα μικρά εργαστήρια εκμεταλλεύτηκαν το νερό ως φυσική πηγή ενέργειας και συνδέθηκαν με την οικονομική και κοινωνική ζωή της πόλης κληροδοτώντας στις μέρες μας ένα πλούσιο και αξιόλογο αρχιτεκτονικό απόθεμα με τη μορφή συνόλου. Όταν εγκαταλείφθηκαν μετατράπηκαν σε νεκρά από ζωή κελύφη με ερειπωμένες εγκαταστάσεις, δέθηκαν περισσότερο με την πυκνή βλάστηση και ενσωματώθηκαν στο τοπίο επί δεκαετίες.

Εικ. 2. Τοπογραφικό διάγραμμα της περιοχής των μύλων. Με α/α σημειώνονται τα διατηρητέα βιομηχανικά κτίρια, τα οποία σήμερα λειτουργούν ως χώροι πολιτισμού και εκπαίδευσης (αρχείο 4ης Ε.Ν.Μ.: πολιτιστικός χώρος. Υπόβαθρο: ερευνητικό πρόγραμμα 2611 Α.Π.Θ.)

Τα υδροκίνητα αυτά εργαστήρια χαρακτηρίστηκαν μεμονωμένα με τη μορφή που διασώθηκαν ως ιστορικά διατηρητέα μνημεία¹⁴, διότι λειτούργησαν ως αυτοτελείς μονάδες ειδικής χρήσης και αποτελούν αξιολογικά δείγματα για τη μελέτη της ιστορίας της αρχιτεκτονικής. Πρόκειται για οκτώ ισόγεια ή διώροφα κτίσματα που χρονολογούνται στον 19ο αιώνα (βυρσοδεφείο, μπατάκι, σησαμοτριβεία, αλευρόμυλοι). Χαρακτηρίζονται από την παραδοσιακή κατασκευαστική δομή και τυπολογία παρότι διακρίνονται και μεταγενέστερες φάσεις εκσυγχρονισμού ή αλλαγής χρήσης των εργαστηρίων. Ο μηχανολογικός εξοπλισμός τους διασώθηκε αποσπασματικά.

Πέντε από αυτά πέρασαν στην ιδιοκτησία του Δήμου, γεγονός που συνέβαλε στην εξασφάλιση εθνικών και κοινοτικών πόρων για την εκπόνηση μελετών και την υλοποίηση έργων ανάπλασης¹⁵, που πραγματοποιήθηκαν στην περιοχή με την εποπτεία της Εφορείας. Ανάλογα με το ποσοστό διάσωσης των κτισμάτων και τις προβλεπόμενες νέες χρήσεις, οι μελέτες αποκατάστασης πρότειναν σε μικρό ή μεγαλύτερο βαθμό πιστές ανακατασκευές των κατεστραμμένων τιμημάτων τους, έχοντας ως βάση τεκμηρίωσης παλιό φωτογραφικό υλικό και εξασφαλίζοντας τη διάκριση ανάμεσα στα αυθεντικά και τα νέα δομικά στοιχεία των μνημείων. Ενδιαφέρουσα εξέλιξη του προγράμματος ανάπλασης της βιομηχανικής περιοχής της Έδεσσας θεωρείται η διακρατική συνεργασία ανταλλαγής τεχνογνωσίας που πραγματοποιείται στο πλαίσιο του Προγράμματος Raphael, στην οποία συμμετέχει και η Εφορεία.

Τα νεώτερα μνημεία της Έδεσσας απασχόλησαν ιδιαίτερα την Υπηρεσία, διότι συνιστούν ένα από τα ελάχιστα παραδείγματα όπου έχει παραχθεί έργο με συνολικό χαρακτήρα στο οποίο αξιοποιήθηκαν οι δυνατότητες των εθνικών και κοινοτικών χρηματοδοτήσεων και συνεργασιών. Πιστεύουμε ότι πολλές από τις αρχικές δυσκολίες και αμφισβητήσεις ξεπεράστηκαν και αρκετές προϋποθέσεις παραγωγής αναστηλωτικού έργου έχουν καλυφθεί, δημιουργώντας ένα πρότυπο παράδειγμα για τα ελληνικά δεδομένα. Η αναβίωση της

ιστορικής περιοχής της Έδεσσας και των κτισμάτων της με την επανένταξη της στον ιστό και τη ζωή της πόλης, θεωρούμε ότι δίνει τις πλέον τεκμηριωμένες και ρεαλιστικές απαντήσεις στα ζητήματα που σχετίζονται με τη σκοπιμότητα και τη μεθοδολογία της προστασίας της νεότερης αρχιτεκτονικής κληρονομιάς.

Οι υδρόμυλοι της Σωσάνδρας

Ανάλογο ενδιαφέρον για την επανάχρηση ιστορικών κτιρίων εκδηλώθηκε και στην περιφέρεια του νομού. Κατά την περίοδο 1986 - 87 η Κοινότητα Σωσάνδρας εκδήλωσε το ενδιαφέρον της για την αξιοποίηση δύο ιδιωτικών υδρόμυλων στο πλαίσιο ένταξης του αντίστοιχου έργου σε Νομαρχιακό Πρόγραμμα χρηματοδότησης. Στον οικισμό λειτουργούσαν παλιότερα τέσσερις υδροκίνητες μονάδες από τις οποίες διασώθηκαν οι προαναφερόμενες. Ο μύλος Γ. Παρτσανάκη των αρχών του αιώνα με τέσσερα ζεύγη μυλόπετρες και ο μύλος Δ. Παπά - Θ. Τερζή του 19ου αιώνα με έξι ζεύγη μυλόπετρες, που ήταν ο μεγαλύτερος της περιοχής. Πρόκειται για τυπικές ορθογώνιες λιθόκτιστες κατασκευές, που καλύπτονται με δίριχτες στέγες και βρίσκονται σε θέσεις με υδατοπτώσεις και πλούσια βλάστηση.

Το ενδιαφέρον της Κοινότητας για την αξιοποίηση των κτισμάτων είχε ως στόχο, το μιν ένα να συνεχίσει να λειτουργεί ως μύλος, ενώ το δεύτερο - που ήδη είχε εγκαταλειφθεί από το 1970 - να λειτουργήσει με νέα χρήση (πολιτιστική-αναψυχής). Παρά τον χαρακτηρισμό τους ως "ιστορικών διατηρητέων μνημείων"¹⁶ με βάση και τις παραπάνω προθέσεις, δεν προωθήθηκαν οι μελέτες και τα έργα της αποκατάστασης. Η Κοινότητα Σωσάνδρας ύστερα από ένα χρονικό διάστημα αναμονής της θετικής αντιμετώπισης του αιτήματός της, ζήτησε τον αποχαρκτηρισμό του υδρόμυλου Δ. Παπά - Θ. Τερζή, δεδομένου ότι οι υπάρχουσες φθορές στο κτίσμα επεκτείνονταν με γρήγορους ρυθμούς. Κάποια διέξοδος στο πρόβλημα διαφάνηκε αργότερα από τον Δήμο Αριδαίας, ο οποίος θα εξέταζε τη δυνατότητα λειτουργίας Δημοτικού Αναψυκτηρίου στον εγκαταλειμμένο υδρόμυλο.

Οι σιδηροδρομικοί σταθμοί Σκύδρας και Αριδαίας

Το ενδιαφέρον δύο πολιτών¹⁷ για τα εγκαταλειμμένα κτίρια των σιδηροδρομικών σταθμών της Σκύδρας και της Αριδαίας ήταν η αφορμή ενασχόλησης της Εφορείας με το θέμα.

Κατά την περίοδο του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου οι ελλείψεις στις συγκοινωνιακές υποδομές των "Νέων Χωρών" οδήγησε τους συμμάχους στην κατασκευή πρόσθετων σιδηροδρομικών δικτύων για τον στρατιωτικό ανεφοδιασμό και τις ανάγκες του πολέμου. Την άνοιξη του 1916, με πρωτοβουλία του γαλλικού στρατού τοποθετήθηκε στην πεδιάδα της Έδεσσας σιδηροδρομική γραμμή τύπου Ντεκωβίλ ακολουθώντας το επαρχιακό οδικό δίκτυο. Η αφετηρία ήταν στη Σκύδρα και ο τελευταίος σταθμός στην Αριδαία ενώ στη συνέχεια το δίκτυο επεκτάθηκε προς τη Σωσάνδρα και τους πρόποδες του Καϊμακτσάλαν, καθώς και την ευρύτερη περιοχή. Μετά τη λήξη του πολέμου το δίκτυο εγκαταλείφθηκε και παραδόθηκε στο δημόσιο όλο το τροχαίο υλικό. Σύμφωνα με επιγραφή που βρίσκεται στη δυτική πλευρά του σταθμού Σκύδρας, η εγκατάσταση τέθηκε ξανά σε λειτουργία μετά το 1925 και παρέμεινε γνωστή ως "το τρένο της Καρατζόβας", διότι η μεγαλύτερη διαδρομή του γινόταν στον κάμπο της Αλμωπίας (Καρατζόβας). Κατά τη φάση αυτή μετέφερε εμπορεύματα και επιβάτες. Το 1936 εγκαταλείφθηκε οριστικά¹⁸ διότι η λειτουργία του θεωρήθηκε οικονομικά ασύμφορη. Από τις εγκαταστάσεις του δικτύου Ντεκωβίλ διασώθηκαν τα τυπικά κτίσματα των σταθμών στη Σκύδρα και την Αριδαία.

Πρόκειται για απλές λιθόκτιστες επιμελημένες κατασκευές με παρόμοια συνθετική οργάνωση. Η κεντρική ζώνη είναι διώροφη ενώ τα παράπλευρα τμήματα ισόγεια και η κάλυψη γίνεται με κεραμοσκεπείς ξύλινες στέγες.

Ο χαρακτηρισμός των κτισμάτων ως "ιστορικών διατηρητέων μνημείων"¹⁹ ολοκληρώθηκε το 1992. Με πρωτοβουλία των αντίστοιχων φορέων της Τοπικής Αυτοδιοίκησης ανατέθηκε στη συνέχεια η εκπόνηση των μελετών αποκατάστασης με προβλεπόμενη νέα χρήση αυτή του εκθεσιακού κέντρου. Οι μελέ-

τες εγκρίθηκαν από την Εφορεία ύστερα από τις απαραίτητες συνεργασίες με τους μελετητές την περίοδο 1996 - '97.

Γενικές παρατηρήσεις

Το έργο της καταγραφής και αξιολόγησης των "νεωτέρων μνημείων" του νομού Πέλλης δεν έχει συμπληρωθεί πλήρως από την Εφορεία όσον αφορά την περιφέρεια του νομού και βρίσκεται σε εξέλιξη.

Με αφορμή την παρουσίαση των θεσμοθετημένων νεωτέρων μνημείων και ιδιαίτερα αυτών που εγκαταλείπονται στη φθορά του χρόνου ή ανήκουν σε ιδιώτες, αισθανόμαστε την ανάγκη να σχολιάσουμε ορισμένα ζητήματα με τα οποία βρίσκεται η Εφορεία καθημερινά αντιμέτωπη.

Ποιοι είναι οι λόγοι προστασίας της νεότερης αρχιτεκτονικής κληρονομιάς και ποιες οι προϋποθέσεις για να υλοποιηθεί ο στόχος της διατήρησης; Σε έναν τόπο με μακρόχρονη ιστορική παράδοση όπως είναι ο δικός μας, συνηθίσαμε και αποδεχθήκαμε ως αξίες για έρευνα και προστασία, μόνο τις μαρτυρίες του μακρινού παρελθόντος ό,τι δηλαδή ονομάζουμε "αρχαίο". Καθώς όμως οι τελευταίοι αιώνες ανήκουν επίσης στην ιστορία μας, αρχίζει να γίνεται αποδεκτό ότι όλες οι ιστορικές περίοδοι αποτελούν μια συνέχεια και απαιτούν ενιαία αντιμετώπιση. Οι λόγοι για την προστασία της νεότερης αρχιτεκτονικής κληρονομιάς έχουν σχέση με την ιστορική αναγκαιότητα, τον κοινωνικό και ψυχολογικό τομέα, την πολιτική της κατοικίας, την οικολογία και την ποιότητα ζωής.

Η σύνταξη ειδικών πολεοδομικών μελετών ανάπλασης των ιστορικών οικισμών και των ιστορικών πυρήνων (κέντρων) των πόλεων, καθώς και η σύνταξη ολοκληρωμένων μελετών αποκατάστασης των νεωτέρων μνημείων, αποτελούν αναγκαίες προϋποθέσεις για το στόχο της διατήρησης και έχουν μία σύνθετη μορφή σχεδιασμού. Ο σχεδιασμός της ανάπλασης συνδυάζει δύο ετερογενή χαρακτηριστικά αναπαραγωγής του χώρου. Την αυθόρμητη και δυναμική δημιουργία του ιστορικού οικιστικού συνόλου από τη μία μεριά, με τις προτεινόμενες σύγχρονες παρεμβάσεις από

την άλλη, που αποτελούν προϊόν εργασίας σχεδιασμού. Παράλληλα, η ζωή των κατοίκων αυτών των περιοχών θα πρέπει να έχει μια ομαλή και συνεχή εξέλιξη, ώστε να αναχαιτίζει τους εξωτερικούς παράγοντες στις περιπτώσεις που θα προσπαθήσουν να αλλοιώσουν ριζικά την κοινωνική δομή της. Πρωταρχική όμως προϋπόθεση για την υλοποίηση ενός πολεοδομικού σχεδιασμού ή ενός προγράμματος επανάχρησης ιστορικών κτιρίων είναι, η δυνατότητα χρηματοδότησης των εργασιών διότι από τον οικονομικό παράγοντα επηρεάζεται ο σχεδιασμός και οι μελέτες.

Όταν η χρηματοδότηση επαφίεται εξ ολοκλήρου στην ιδιωτική πρωτοβουλία, στις περισσότερες περιπτώσεις διατηρητέων κατοικιών είναι επιθυμητή η αλλαγή χρήσης, καθότι μια εμπορική, ψυχαγωγική ή τουριστική λειτουργία θα εξασφαλίσει ενδεχομένως σε σύντομο χρόνο την απόσβεση της δαπάνης του έργου. Η περίπτωση χρηματοδότησης του συνόλου μιας εργασίας από την πολιτεία προϋποθέτει την απόκτηση του ακινήτου από αυτήν. Η διαδικασία θα πρέπει να εφαρμόζεται επιλεκτικά και σύμφωνα με τις πραγματικές ανάγκες, χωρίς να παρεμβαίνει μονοσήμαντα στον χώρο των χρήσεων της περιοχής. Τα νεώτερα μνημεία συνιστούν σε πολλές περιπτώσεις μεγάλα τμήματα των ιστορικών κέντρων των πόλεων και των οικισμών. Έτσι, δεν είναι σκόπιμο αλλά και εφικτό να περιέρονται μαζικά στην ιδιοκτησία του δημοσίου, διότι αποξενώνονται από τη δυναμική εξέλιξη της

ζωής αυτών των περιοχών και των κατοίκων τους.

Η περίπτωση της μεικτής χρηματοδότησης, όταν δηλαδή μέρος της δαπάνης καταβάλλεται από το δημόσιο και μέρος από τον ιδιοκτήτη του ακινήτου, είναι η πλέον ορθή. Μια τέτοια διαδικασία αφορά την κυβερνητική πολιτική που παρέχει κίνητρα στην κατηγορία των πολιτών οι οποίοι κατέχουν κοινωνικά αγαθά. Στο πλέγμα των κινήτρων μπορούν να ενταχθούν φορολογικές απαλλαγές, χαμηλότοκα και μακροπρόθεσμα δάνεια και επιχορηγήσεις για τις μελέτες και τις εργασίες αποκατάστασης, η σύσταση επιδοτούμενου συνεταιρισμού μεταξύ των ιδιοκτητών με σκοπό την κατάρτιση οργανωμένου προγράμματος αποκατάστασης συνόλου κατοικιών, κλπ.

Καθώς η τελευταία δεκαετία χαρακτηρίστηκε από την αξιοποίηση χρηματοδοτικών προγραμμάτων στον τομέα των αποκαταστάσεων των νεωτέρων μνημείων, είναι αναγκαίο να αξιοποιηθεί η εμπειρία που αποκτήθηκε με τη διεύρυνση των σχετικών προγραμμάτων και τη θέσπιση κινήτρων για τους ιδιοκτήτες τους. Επίσης είναι αναγκαίο να θεσμοθετηθούν τα αντίστοιχα Προεδρικά Διατάγματα που ήδη προβλέπει η ισχύουσα νομοθεσία για τα τελευταία. Τα νεώτερα μνημεία, ως κοινωνικό αγαθό, θα πρέπει, για να πετύχουν το στόχο τους, να έχουν την παράλληλη φροντίδα τόσο της Πολιτείας όσο και του συνόλου των πολιτών.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Π.Δ. 941/77 "Περί Οργανισμού του Υπουργείου Πολιτισμού και Επιστημών" και Ν. 3028/02 «Περί προσαρτήσεων των αρχαιοτήτων και εν γένει της πολιτιστικής κληρονομιάς».
2. Κ. Δεμίρη, Τα Ελληνικά Κλωστούφαντουργεία, Αθήνα 1991, σ. 25, 32, 39, 51, 59, 81, 140.
Χ. Ζαρκάδα - Πιστιόλη, "Εργοστάσια κλωστούφαντουργίας στην Έδεσσα", Αρχαιολογία τ. 18 (1986), σ. 37. ΕΤΒΑ, Αρχές της βιομηχανίας στη Θεσσαλονίκη (1876-1912), Θεσσαλονίκη 1987, σ. 7.
3. Χ. Ζαρκάδα - Πιστιόλη, "Το Βαρόσι της Έδεσσας", Αρχαιολογία τ. 26 (1988), σ. 45 - 53.
Ρούλα Παλαντά, Έδεσσα η πόλη των νερών, Αθήνα 1992, σ. 80 - 104.
4. ΦΕΚ 154/τ. Β' /7.4.83.
5. Ο.π.
6. Αποφάσεις Δημοτικού Συμβουλίου Έδεσσας με αρ. 40/1982 & 124/1983.
7. Γ. Βελένης, Χ. Ζαρκάδα, Α. Πιστιόλης, "Αρχιτεκτονική τεκμηρίωση και ανάπλαση της συνοικίας Βαρόσι - Έδεσσα", Νέες πόλεις πάνω σε παλιές (Πρακτικά Συμποσίου), Ρόδος 1993, σ. 537 - 552.
8. ΦΕΚ 401/τδ' /22-4-92 το οποίο περιλαμβάνει 7 άρθρα και 15 επιβεβλημένα σχέδια.
9. Ελληνικό Παρθεναγωγείο: ΦΕΚ 494/τ. Β' /24.7.84, Κτίριο Λαογραφικής Εταιρείας Ν. Πέλλας: ΦΕΚ 94/τ. Β' /16.2.96, ιδιωτικές κατοικίες στις οδούς Μακεδονομάχων, Αρχ. Μελετιού & Περίδικα: ΦΕΚ 530/τ. Β' /6.8.94, ΦΕΚ 712/τ. Β' /23.10.86, ΦΕΚ 509/τ. Β' /22.9.87, ΦΕΚ 545/τ. Β' /14.10.87, ΦΕΚ 202/τ. Β' /14.4.88, ΦΕΚ 635/τ. Β' /30.8.88, ΦΕΚ 671/τ. Β' /13.9.88.
10. Κανναβουργείο: ΦΕΚ 172/τ. Β' /11.4.83, Κλωστούφαντουργείο "Άνω Εστία": ΦΕΚ 57/τ. Β' /21.2.86, Εργουργείο ΣΕ.ΦΕ.ΚΟ: ΦΕΚ 61/τ. Β' /21.2.86.
11. Η μελέτη ανατέθηκε το 1991 από τον Δήμο Έδεσσας στο Α.Π.Θ., με υπεύθυνο καθηγητή τον αρχιτέκτονα - αρχαιολόγο Γ. Βελένη. Εκπονήθηκε ερευνητικό πρόγραμμα με τίτλο "Μελέτη επανάχρησης ιστορικών (βιομηχανικών) κτιρίων στη ζώνη των καταρρακτών της Έδεσσας και αντικείμενο: α) το κανναβουργείο, β) το εργοστάσιο "Άνω Εστία" και γ) την περιοχή των μύλων.
12. Το συγκρότημα του κανναβουργείου παραχωρήθηκε κατά πλήρη κυριότητα στο Δήμο Έδεσσας με την Απόφαση 148/6.8.80. Το Δημοτικό Συμβούλιο, με αφορμή την εξέταση του χαρακτηρισμού του συγκροτήματος από το αρμόδιο Τοπικό Συμβούλιο Μνημείων του ΥΠ.Π.Ο., διατύπωσε ομόφωνα την αντίρρησή του για τη διατήρηση (αρ. απόφασης 125/24.5.82). Την εποχή εκείνη πρόθεση του Δήμου ήταν η κατεδάφιση του κτίσμα-

τος και η διαμόρφωση χώρου πρασίνου και αναψυχής. Μετά την ομόφωνη γνωμοδότηση του Τοπικού Συμβουλίου Μνημείων υπέρ του χαρακτηρισμού του συγκροτήματος ως ιστορικού διατηρητέου μνημείου και την έκδοση της σχετικής απόφασης, ο Δήμος μελέτησε σε διαφορετικό πλαίσιο την αξιοποίηση της ιδιοκτησίας του και τοποθετήθηκε θετικά ως προς τη διάσωση του ιστορικού χαρακτήρα του κανναβουργείου και του εξοπλισμού του (αρ. απόφασης 99/3.5.84). Αμέσως μετά δρομολογήθηκε η μελέτη αποκατάστασης του συγκροτήματος και μετά την ολοκλήρωση από τον αρχιτέκτονα Γ. Γεράκη του τομέα που αφορούσε στο κεντρικό κτίριο παραγωγής, εγκρίθηκε από την Εφορεία και άρχισε η υλοποίησή της με την επισκευή της στέγης (1988).

13. Η περιοχή των μύλων ορίζεται βόρεια από το πάροδο των καταρρακτών, δυτικά από την οδό Καπετάν Γαρέφη, νότια από τη συνοικία Βαρόσι και ανατολικά από τον χώρο του κανναβουργείου (ΦΕΚ 740/τ. Β' /25.8.97).

14. ΦΕΚ 740/τ. Β' /25.8.97.

15. Χ. Ζαρκάδα - Πιστιόλη, "Η υδροκίνηση από τις προβιομηχανικές εγκαταστάσεις στα εργοστάσια κλωστούφαντουργίας στην Έδεσσα. Πρόγραμμα προστασίας και ανάπλασης", Το νερό πηγή ζωής κίνησης καθαρού (Πρακτικά Συμποσίου), Αθήνα 1999, σ. 296 - 305.

16. ΦΕΚ 90/τ. Β' /19.2.88

17. Με επιστολή του προς το ΥΠ.Π.Ο. (11.11.89) ο εννεντάχρονος δάσκαλος Νικόλαος Παπαβασιλείου επισήμανε τον ιστορικό χαρακτήρα του εγκαταλειμμένου κτιρίου του σιδηροδρομικού σταθμού Αριδαίας. Επίσης με επιστολή του προς τον Υπουργό Πολιτισμού (16.5.90) ο κ. Γαβριήλ Τεστέμπασης αναφέρθηκε στην ιστορική σημασία του σιδηροδρομικού σταθμού Σκύδρας και στις ενέργειές του για την παραχώρηση του κτιρίου στο Δήμο.

18. Αυτό που διασώθηκε από το τρένο της Αλμπίας είναι το όνομα Ντεκωβίλ που δόθηκε στον οικισμό ο οποίος δημιουργήθηκε το 1950 στον χώρο των εγκαταστάσεών του, όπου διασώθηκε το κτίριο του σταθμού και μια λιθόκτιστη δεξαμενή νερού που εξυπηρετούσε το συμμαχικό νοσοκομείο και τους στρατιωτικούς καταυλισμούς.

19. Τα κτίρια χαρακτηρίστηκαν ως ιστορικά διατηρητέα μνημεία "διότι είναι τα ελάχιστα εναπομείναντα κτίρια σταθμών Decow ville και από τα ελάχιστα μνημεία που μαρτυρούν την ακτινοβολία της Ελληνικής Κοινότητας κατά την πρόσφατη απελευθερωτική περίοδο και αποτελούν συλλογική κληρονομιά των σημερινών και μελλοντικών κατοίκων της περιοχής Αριδαίας" ΦΕΚ 461/τ. Β' /15.7.92 και Σκύδρας ΦΕΚ 493/τ. Β' /30.7.92.

Evangelia Kambouri

The modern monuments of the Edessa area researched and protected by the 4th Ephorate of Modern Monuments

The 4th Ephorate of Modern Monuments is responsible for protecting the architectural heritage of the recent past, i.e. works dating to later than 1830. In Pella prefecture the Ephorate's work has focused mainly on the town of Edessa and very little on the surrounding area.

Edessa's modern monuments (35 buildings and complexes) present an example of a comprehensive project which has utilised the potential offered by national and E.U. funding and co-operation. Surveys followed by major restoration programmes have been carried out in the Varosi district and in the town's historic industrial buildings, and as a result the area has been re-integrated into Edessa's urban tissue.

Elsewhere in the prefecture, surveys have been carried out for the re-use of the abandoned buildings of the railway stations of the Decow ville network that survive at Skydra and Aridaia. Also, two typical private watermills at Sosandra, with four and six pairs of millstones respectively, have been designated as historic listed monuments.

The Ephorate's complex work in the area continues.

Χριστίνα Ζαρκάδα-Πιστιόλη

Αρχιτεκτονική τεκμηρίωση και ανάπλαση της ιστορικής συνοικίας Βαρόσι στην Έδεσσα

Η πόλη της Έδεσσας πρέπει να θεωρηθεί δημιούργημα του Εδεσσαίου ποταμού, καθώς ξεκινά από τη λίμνη των Βρυτών - Άγρα και με τα νερά του διανοίγει το πέρασμα που συνδέει την άνω ορεινή με την κάτω πεδινή Μακεδονία. Ο ποταμός με τις ιζηματογενείς αποθέσεις του διαμόρφωσε το μέτωπο του βράχου από το οποίο χύνονται οι περίφημοι καταρράκτες. Η Έδεσσα, κτισμένη πάνω στο πέρασμα αυτό, υπήρξε σημαντική πόλη στην αρχαιότητα αλλά και στα νεότερα χρόνια.

Σύμφωνα με την μέχρι τώρα αρχαιολογική έρευνα στον χώρο της Έδεσσας, η αρχαία πόλη, οχυρωμένη ως ενιαίο σύνολο με ισχυρό τείχος, αναπτυσσόταν σε δύο επίπεδα με μεγάλη υψομετρική διαφορά μεταξύ τους, την κάτω πόλη στον κάμπο (Λόγγο) και την ακρόπολη ή Άνω Πόλη πάνω στον βράχο, σκεπασμένη σήμερα από τις επιχώσεις και τις οικοδομές της σύγχρονης πόλης. Οι ερευνητές ανάγουν την αρχική οχύρωση της πόλης στον 3^ο αι. π.Χ. Η οχυρωματική γραμμή του τείχους στην ακρόπολη σχημάτιζε ένα κεφαλαίο λάμδα με πολύ ανοιχτά ευθύγραμμα σκέλη που κατέληγαν στο εργοστάσιο κλωστούφαντουργίας Τσίτση και το Κανναβουργείο αντίστοιχα, και συνδέονταν με το πολυγωνικό τείχος της κάτω πόλης. Το λάμδα αυτό έκλεινε με το φρύδι του βράχου και σχημάτιζε ένα περίπου ισοσκελές τρίγωνο. Η ύπαρξη ρωμαϊκών και χριστιανικών νεκροταφείων έξω από τον χώρο της ακρόπολης αποτελεί ένδειξη ότι η ακρόπολη σε κάποια φάση κατοικήθηκε, ενώ αρχικά θα πρέπει να κτίστηκαν εκεί μόνο δημόσια κτίρια (βασιλικά ανάκτορα, ναοί, θέατρα, στρατιωτικές εγκαταστάσεις κ.ά.). Το αρχαίο τείχος της Έδεσσας είναι σχεδόν βέβαιο ότι διατηρήθηκε, με πολλές επισκευές και επιδιορθώσεις, από τα κλασικά μέχρι τα βυζαντινά χρόνια. Όπως έδειξαν οι ανασκαφικές έρευνες, η ζωή στην κάτω πόλη κατά τη διάρκεια των βυζαντινών χρόνων άρχισε σταδιακά να φθίνει. Φαίνεται πως μεγάλος αριθμός κατοίκων μετακινήθηκε, για να εγκατασταθεί στην πάνω πόλη μέσα στην περιορισμένη έκταση της ακρόπολης

των 3,5 εκταρίων, σε μια έκταση δηλαδή που θα μπορούσε άνετα να οργανωθεί σε οικισμό των 200-250 κατοικιών.

Μετά την άλωση της πόλης από τους Τούρκους το 1389, το *θεοφρούρητο κάστρο* των Βοδενών καταστρέφεται. Ο οικισμός επεκτείνεται έξω από τα τείχη δημιουργώντας νέες συνοικίες, κυρίως αλλόθρησκες, ενώ οι χριστιανοί παραμένουν μέσα και γύρω από τον αρχαιότερο πυρήνα, καταναμημένοι σε τρεις μεγάλες συνοικίες. Σύμφωνα με τα κτηματολογικά τεφτέρια του τέλους του 19ου αιώνα, οι τρεις χριστιανικές συνοικίες φέρουν αντίστοιχα τις ονομασίες *Varos*, *Hosnisin* και *Mahal*.

Το Βαρόσι (*Varos*) είναι η πρώτη χριστιανική συνοικία που δημιουργείται, ως εξέλιξη του βυζαντινού οικισμού που αναπτύχθηκε στον χώρο της ακρόπολης της αρχαίας πόλης. Η δημιουργία του πρώτου αυτού οικιστικού πυρήνα μέσα στο κάστρο έδωσε και την ονομασία Βαρόσι. Ο όρος είναι ιρανικής προέλευσης από τη λέξη *var* που σημαίνει οχυρό.

Το Βαρόσι της Έδεσσας, τους τελευταίους αιώνες της τουρκοκρατίας, επεκτάθηκε έξω από την οριογραμμή των τειχών, κύρια προς τη βόρεια πλευρά της πόλης. Σε αεροφωτογραφία της πόλης του 1933 διακρίνεται ο αρχικός πυρήνας σε όλη του την έκταση. Ειδικότερα, η συνοικία Βαρόσι ξεκινούσε από το σημερινό πάρκο των καταρρακτών, όπου ήταν τα χριστιανικά νεκροταφεία, προχωρούσε κατά μήκος του βράχου και έφθανε στην περιοχή του ξενοδοχείου Ξενία, ενώ ως βόρεια όρια είχε την πλατεία Τημενιδών, το Γυμναστήριο και τον χώρο όπου σήμερα βρίσκεται το Πολιτιστικό Κέντρο της πόλης. Το 1944 οι Γερμανοί καίνε το μεγαλύτερο τμήμα του Βαροσιού, επειδή λόγω της θέσης του χρησίμευε ως κέντρο των αντιστασιακών που εύκολα από εκεί μπορούσαν να διαφύγουν στον κάμπο. Τότε κήκε και η εκκλησία των Αγίων Αναργύρων και στη θέση της κτίστηκε το 1948 ο μητροπολιτικός ναός της Αγίας Σκέπης.

Το τμήμα του Βαροσιού που διατηρείται μέχρι